

A KATOLIKUS TÖRTÉNETIRÁS MAGYARORSZÁGON.

Irta: *Szekfü Gyula* egyetemi tanár.

HAZAI TÖRTÉNETIRÁSUNKAT, századok folyamán, kétszer is megalapította a katolikus Egyház. Először a középkorban, amikor, mint tudjuk, a hazai eseményeknek legelső feljegyzői, majd évszázadokon át egyetlen krónikásai egyházi férfiak voltak. Nemzeti krónikánknak hazafias érzéstől, az ősi királyi családhoz való ragaszkodástól lüktető legrégebb és legszebb részleteit az Árpádház kolostoraiban élő szerzetesek írták és bár az első kerekded történeti kompozíció szerzőjének, Anonymusnak arcvonásait az idő ködén át többé ki nem vehetjük is, azt bizonyosan tudjuk, hogy természet egyházi ruha fődte. A történetírás második alapítói a XVIII. század szerzetesei voltak, kiknek névsora megszakítatlanul tölti be másfél századon át a magyar történetírás történetét, Timon Sámueltól és Hevenessy Gábortól kezdve Pray Györgyig, a jezsuitáig és a rend feloszlatásáig szintén Jézustársasági Katona Istvánig, a kalocsai kanonokig. Közöttük vannak az anyaggyűjtésnek nagy emberei s közöttük van az a nagy kritikai szellem, aki először alkalmazta a szövegkritika modern eszközeit a magyar történet hosszabb periodusaira, nem kísérletképen és alkalmi érdeklődésből, mint még a protetáns Bél Mátyás, hanem a szaktudósnak, aki csak történetíró akart lenni, nagy komolyságával és ehhez mért eredménnyel Pray Györgynek, mert róla lehet csak szó, Annalesei a középkor néhány századát és I. Ferdinánd korát illetőleg ma is mintaképei a józan, nem túlzó, de egyúttal éles és sok tekintetben kérlelhetetlen kritikai szellemnek.

Katolikus történetírásunk azóta is iparkodott a két legnagyobb, Pray és Katona nyomdokain maradni. A XIX. század első felében a közérdeklődés sajnálatos módon elfordult a komoly történeti tanulmányoktól; a nemzeti liberalizmust a jövő érdekelte s nem a múlt, melyből elég volt neki, ha néhány színes jelenetén elandaloghatott, vagy fellelkesedhetett. Az ilyen lelkes jeleneteket a költők szállították a 30-as és 40-es évek generációjá-

nak, de e költők forrásai még mindig a katolikus munkák, Pray és Katona voltak, akár az apostata kapucinus Ferossér németnyelvű feldolgozásában, akár a magyar paulinus, Virág Benedek szelidene csörgedező elbeszéléseiben. Ennek, a források és első kézbeli közvetítők katolikus eredetének köszönhetjük, hogy a 48 előtti magyar liberalizmus, amelynek működésén épült fel a modern Magyarország állami és jórészben szellemi élete is a kiegyezés után nem fordult oly kimondottan a katolikus magyar történet, a középkor századai ellen, mint ezt egyébként szellemi tartalma megkívánta volna.

1867 után, a nagyrészt szabadkőműves emigránsok hazatérével, már mind többször részesül félreismerésben vagy határozottan vallásellenes gáncsolódásban a magyar történetnek eltagadhatatlanul katolikus jellege. Történetünk katolikus momentumait vagy egyéncit sekélyes gúnnyal illetik nemcsak kevésbé felelős publicisták, minő volt Toldy István, hanem a történeti kútfőkkel ismerős írók is, köztük Thaly Kálmán. De a korszaknak két nagy összefoglalása, Szalay László és Horváth Mihály munkája, még nem katolikusellenes és aki lelkiismeretesen átbuvárolja e két nagy művet, az úgy Szalaynak kicsiszolt, de sokatmondó, egész mélységeket bevilágító kifejezéseiben, mint Horváth Mihálynak liberális színezetű hazafias tirádái mögött is még a régi, magyar földön par excellence történeti katolikus szellemet találja meg, nem pedig a protestáns racionalisztikus felfogást, sem pedig a történeti materializmust. Mert ezek is elkövetkeztek: az első előbb, csöndesen, feltűnés nélkül, a XVIII. század protestáns egyházi történeteinek felfogásához kapcsolódva; a másik később, de annál nagyobb zajjal, az új század forradalmi radikalizmusának történeti megalapozása szolgálatában.

Közben azonban, ez irányok teljes kifejlődéséig, a történeti anyag felkutatásának, kiadásának és első, pragmatikus feldolgozásának több békés évtizede telt el. Katolikus történetíróink ebből a munkából becsülettel kivették részüket. Vannak történetünknek egész nagy korszakai, melyek anyagát szinte kizárólag egyetlen katolikus egyházi férfiúnak köszönjük, aki, ha nincsen, ma ezen korszakokból alig tudnánk egyebet, mint amit száz éve Katona összegyűjtött róluk. Hazánk egyes századait tehát a multak homályából szinte teljesen katolikus íróink ásták ki, az ő arcuk verejtékével, fáradhatatlan munkásságukkal. Ilyen alapvető és kizárólagos az Anjouk korára Pór Antal életműve, ilyen a Hunyadiak és Jagellók korára Fraknói Vilmosé, akinek itt-ott előbukkanó kis tárgyi tévedésein vagy elnézésein könnyű azoknak fennakadniok, akik még áttekintést se tudnak maguknak szerezní arról a rengeteg munkáról, mellyel Fraknói hosszú, lelkes életében a magyar történet annyi nevezetes problémájára és oly sok korszakára

derített világot. Mellettük elég Knauz Nándor nevét említeni, aki oklevélkiadásai és magyarázatai, meg kortana mellett Lányi Károly magyar egyháztörténelmét kitűnő munkává dolgozta át, továbbá Bunyitay Vincét, Békefi Remiget, Szentkláray Jenőt s az élők között a legújabb magyar katolikus egyháztörténet szerzőjét, Karácsonyi Jánost. A katolikus történészek ez előkelő gárdája természetes módon érvényesült a magyar tudomány vezető intézményeiben is, úgy a Magyar Tudományos Akadémiában, mint a Történelmi Társaságban, résztvett ezek kiadványai készítésében, s mégis maradt ideje arra is, hogy a katolikus folyóiratokat ellássa történeti cikkekkel és speciális katolikus szükségletből hatalmas kütfőpublikációkat rendezzen sajtó alá. Ilyen, a magyar történetre alapvető fontosságú katolikus publikációk: Pázmány Péter összes művei, a Magyar Egyháztörténelmi Emlékek a hitújítás korából, továbbá a nagy rendtörténetek oklevéltáraikkal: elsősorban a pannonhalmi szent benedekrendi történet és a cisztercita apátságok története Békefi Remig tollából.

Ezen a hatalmas munkásságon végigtekintve, feltűnik, hogy esupán egyházi férfiak neveivel találkozunk; a korszak nagy katolikus munkájában világiak alig vettek részt; akik a világiak közt mégis katolikus szellemben foglalkoztak a történettel, azok vagy hátramaradtak a tudomány haladásától, mint például Kerégyártó Árpád, vagy pedig a szaktudománytól távolálló, annak módszereivel ismeretlen publicisták voltak. A XIX. század végén és a következőnek elején a katolikus szellemet a hazai történetírásban szinte kizárólag egyháziak képviselték, ami annyit jelent, hogy a világi szakemberek vagy ellenséges állást foglaltak el a katolicizmussal szemben munkáikban, vagy pedig, ez a jobb eset, közömbösen viselkedtek a katolicizmus iránt a magyar történet és egyes részletei megítélésénél. Olyan időben, midőn a tudomány centrumai laicizálva vannak és csak kivételt képez az, hogy a teológiai fakultáson kívül az egyetemek többi karán egyházi férfiak nyerhessenek kathedrákat: annyira szembetűnők a laikus katolikus tudósok hiányának hátrányai, hogy azok részletezésével nem szükséges foglalkoznunk. Ezzel szemben ki kell emelnünk, hogy a magyar történet protestáns felfogását világi protestánsok, köztük Zsilinszky Mihály és Thaly Kálmán építették ki ugyanazon korszakban, mikor a lelkek nagy uralkodója, a katolikus Egyház, alig tudott közepes, nemhogy iránytadó, vezetők katolikus világi szakembert felmutatni.

A katolikus történetírás vitalitása tehát már a háború kitérése előtt is veszélyben forgott, még inkább érezhetővé vált ez azóta, hogy vezető egyének halálával, másoknak az ország területéről leszakadásával a régi munkások köre erősen megfogyatkozott. A tudományban azonban nincs megállás, amit valaki barna hajjal

kezd és ősz fejjel folytat, azt a munkát tőle újabb barna fők fogják átvenni. A magyar katolicizmusnak kétségtelenül megvan az ereje, hogy új munkások nagy számát állítsa be ezen a téren is, amely mintha egyideig kikerülte volna a sok és fontos problémával foglalkozó vezetők figyelmét. Az új munkások folytatni fogják az elődök munkáját, azon eszközökkel, melyeket a modern történettudomány bocsát kutatóinak rendelkezésére és épen ez, a modern szaktudomány az, melynek segítségével egyúttal a katolicizmus szempontjából legégetőbb, legsürgősebb problémákat is megjelölhetjük. Ezek között kor szerint haladva

1. a magyar középkor története. Itt a már megkezdett nagyszabású oklevélpublikációk, minők az esztergomi és vatikáni, a veszprémi Monumenták továbbra is folytatásra várnak. A középkori okleveles anyag kiadásánál nem szabad megfeledkezni azon körülményről, hogy ezen anyag nem felekezeti, hanem általános nemzeti, országos érték, tehát kiadásában a tisztán katolikus szervezeteken túl kell, hogy a tudománynak országos intézményei s azok segélyforrásai is résztvegyenek. Ily módon az oklevélpublikációnak nem kell tisztán katolikus munkásra támaszkodnia s a katolicizmus emberei a középkori kutatás egyéb problémáinak is szentelhetik munkaerejüket. Itt főként a középkor szellemi és ennek keretében szociális története jön számba. Áltatni nem szabad magunkat: ma már nem divat ugyan a középkori sötétséget hánytorgatni, de kétségtelenül nagy tömegben vannak azon sötét fejek, kik ma is hiszik és szűk köreikben vallják is ezt az ócska felfogást. Ezen a téren a rendtörténetek elszórt anyaga mellett egyedül Békefi Remig munkáira támaszkodhatunk, aki a magyar katolicizmus nagy kultúrmunkáját az oktatás terén hozta világosságba. Hiányzik azonban, úgy részletkutatás, mint összefoglaló mű a magyar keresztény charitás történetéről, a jótékony alapítványok, ispotályok, a nép szociális gondozását célzó egyházi működésről, a vallásos egyesületekről s általában azon benső viszonyról, mely a középkorban a római katolikus lelkipásztort híveivel száz és száz fonál útján, az élet legkülönbözőbb viszonylataiban összekapcsolta. Hiányzik továbbá mindennemű kutatás a középkori magyar vallásos lélekről, annak megjelenési és tevékenykedő formáiról, holott ilyen kutatáshoz a vallás- és általában szellemtörténet modern művelői kétségtelenül találhatnának úgy a kodex-irodalomban, régi nyomtatványokban, mint az oklevelekben, városi számadásokban kielégítő anyagot. Mindkét témakör a magyar nemzeti lélek ismeretlen mélységeibe vezet a kutatót és ha feldolgozásuk, elsősorban francia minták után, sikerülne, úgy végkép elintézettnek tarthatjuk majd a száz esztendő óta folyton felmelegített mesét a magyar fajiség vallási indifferentizmusáról, mely állítólag ép ezért hajlik oly szívesen a «józan» és «nem fanatikus» protestáns felekezetekhez.

Mind ezt, a magyar vallásos érzést és a keresztény charitást illető kutatások természetesen kiterjesztendőek volnának az újkorra is.

2. A XVI. századot illetőleg kívánatos volna a hitújítás korabeli Egyháztörténelmi Emlékek öt pompás kötetének folytatása, legalább a század végéig. Itt igen sok tanulságot remélhetnénk a *visitatio-jegyzőkönyvek in extenso* kiadásától, melyekből Kollányi Ferenc hozott értékes anyagot napvilágra. A század utolsó negyedére nézve a kiadást megkönnyítené az a körülmény, hogy ebből az időből már a protestánsok is nagy tömeg anyagot hoztak sok kiadványukban. Általában megjegyezhetjük itt, úgy a XVI., mint a XVII. századra vonatkozólag, hogy a dolgok lefolyására és kapcsolatára jellemző legfőbb adatok már ki vannak adva s ennél fogva nem annyira kiadó, mint földolgozó, rendszerező és kritikai munkára van szükség. Az Egyháztörténelmi Emlékek végtelenül becses anyagát például eddig legrészletesebben egy protestáns monografia, Zoványi Jenőé használta fel, ami bizonyítja, hogy erre a korszakra nézve a katolikus *földolgozás* nem tudott lépést tartani a *kiadói* lendülettel (mely sajnos, szintén nem sokáig tartott). A szorosán vett katolikus problémák mellett katolikus kutatóknak is kell foglalkozniuk a protestantizmus XVI. századi elterjedésének valószínűségi körülményeivel is, valamint a XVII. században a protestáns hírelvek történetével már csak azért is, miután a protestáns történetkutatás, bármennyire magas fokon áll is, egyes jelen reprezentánsaiban, mintha a protestáns dogmatörténettel újabban nem foglalkoznék közelebből.

3. Egető szükség van munkás kezekre azon korszak történetéhez, mely a XVII. század második felében, Erdély megszűnésével, a török kiűzésével és a katolikus integer magyar államiság helyreállításával kezdődik és tart a rendi állam fennállása alatt egész a liberalizmus beköszöntéséig. Csak a legnagyobb sajnálkozással, sőt némi szégyenérzéssel jelenthetjük, hogy ezen korszakot illetőleg Katona István műve, tehát több mint száz esztendő óta alig van katolikus eredetű publikáció vagy földolgozás. Ami annyit jelent, hogy épen a Regnum Marianum, mint magyar állami konstrukció és állami meg nemzeti valóság korszaka iránt nem érdeklődtünk, hogy épen a magyar barokk-korszaknak a religiótól, a katolicizmustól hordozott életével nem törődtünk. A korszak nagy magyar egyházfőinek alig van egyetlen hivatalos irata vagy magánlevele is kiadva és csak így lehetséges, hogy a katolikusellenes közfelfogás a XVIII. századi elnemzetlenedés egész politikai akciójáért a magyar egyházi főrendeket teszi felelőssé legelső sorban. Kétségtelen, hogy a katolikus egyház főpapjai e korszakban elsőrangú politikai szerepet vittek, de az is kétségtelen — ezt tudjuk Mária Terézia, József és II. Lipót történeteiből —, hogy befolyásukat nemzeti szellemben érvényesítették, másrészt pedig az ország konszolidációjában, a

a XVIII. század megszakítatlan nagy erőgyűjtésében nekik hatalmas befolyásukhoz képest, legelső rangú szerepük volt. Végtére is ez a korszak az, amikor a XVII. század nagy belső harcai után a magyar katolicizmus vette át az ország vezetését és csak miután benépesíté és művelhetővé tette, miután államiségét konszolidálta és műveltségét újból becsatolta Középeurópa műveltségébe, adta át a százados munkával helyreállított Magyarországot a liberális korszaknak. Égetően szükséges tehát, katolikus és azzal itt igazán összeeső magyar szempontból, a korszak katolikus vezetésének aktaszerű illusztrálása, ami legkönnyebben úgy eszközölhető, ha a század vezető főpapjainak, elsősorban a primás-esztergomi érsekeknek politikai és egyházpolitikai iratai s azzal összefüggő magánlevelezései tervszerűen kiadatnak. Elképzelhetjük, minő hatalmas gyarapodását remélhetjük ismereteinknek és elmélyülését fölfogásunknak például oly markáns egyéniség, mint Batthyány József primás iratainak kiadásából. A publikációval együtt kellene a földolgozást is megindítani, legalább egyes, igen fontos problémákra nézve, minő volna például a Regnum Marianum államfogalmának az ország területi helyreállítása óta végbement rendi kiképzése és megvalósítása, ami sajnos, szintén ismeretlen.

4. A XIX. századot illetőleg a Fraknoi-alapította Római Magyar Történelmi Intézetben most folynak előmunkálatai egy jelentős publikációnak, mely a bécsi pápai nunciosoknak és a Habsburg-uralkodók vatikáni képviselőinek Magyarországra vonatkozó jelentéseit dolgozza föl. Mindenesetre nagy érdek fűződik e publikációnak hozzánk minél közelebb eső időpontig való folytatásához. Egyébként ez a legújabb kor egyéni kutatás számára könnyebben hozzáférhető, mint a régebbi korszakok, melyeknél a munka megszervezése minden eredmény előfeltételét képezi. A legújabb kort illetőleg a publicisztikai földolgozás és tisztán politikai érdeklődés is képes hasznos munkát produkálni, úgyhogy ez a korszak nem szorul rá a feladatok pontosabb kijelölésére.

5. Utoljára említjük meg, bár fontosságra vetekszik az előzőkkel, a katolikus egyháztörténelmi monografiák ügyét. Itt főként kisebb egységek, plébániák történetére gondolunk, melyek különösen az újkort illetőleg nagy vallástörténelmi, társadalmi, statisztikai anyagot szolgáltathatnak. Az utóbbi félszázad alatt a katolikus termelés e téren hátramaradt a protestánséhoz képest, miből következik, hogy a katolikus tömegek életét csak egyszerűbb fakó színekkel tudja a nemzeti történetírás rajzolni, mint a protestáns községekét. Javulás és fokozott termelést itt csak az hozhat, ha sikerül az egyházmegyék vidéki papságának érdeklődését a katolikus történetírás iránt újból fölkelteni.

Ami tulajdonképen ezen rövid vázlatnak is egyik főcélja volt.